

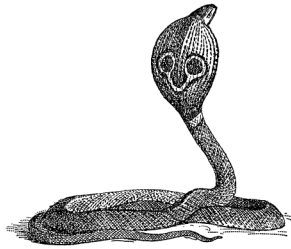
hető élettani hatásaitól, a társadalmi helyzetek értékeléséig és az azokban mutatott viselkedésig, a legkülönbözőbb területeken mutatható ki. Német kutatók most összefoglaló tanulmányt publikáltak, amelyben a különböző tudományterületeken fellelhető – elsősorban az orvosi kezelésekkal, a szociális helyzetekkel és a kontextuális érzékeléssel kapcsolatos elvárások kutatásainak eredményeit elemzik.

Véleményük szerint a különböző területeken dokumentált elvárás-hatások nagyban hasonlítanak, noha a vizsgálati módszerek és a megközelítés is lényegesen eltérhet. Úgy

ítélik meg, hogy közös alapok kialakítása és az elvárás-hatások holisztikus megközelítése sok hasznos és új eredményt hozhatna. Részletesen tárgyalják a metodikai buktatókat, felhívják a figyelmet arra, hogy az eredményeket a kísérleteket tervezők vagy vezetők elvárásai is többféle módon befolyásolhatják.

Schwarz, Katharina A. – Pfister, Roland – Büchel, Christian: Rethinking Explicit Expectations: Connecting Placebos, Social Cognition, and Contextual Perception, *Trends in Cognitive Sciences*. Epub ahead of print 20 April 2016. DOI: 10.1016/j.tics.2016.04.001

Gimes Júlia

Könyvszemle

„Komédiámat hívom tanúmul” Az önreflexió nyelve Danténál

Minden dantista és művelt Dante-olvasó felteszi magának azt a kérdést, amit a maga módján már Benedetto Croce is kortársainak szegezett csaknem egy évszázaddal ezelőtt: van-e értelme lényegesen új filológiai evidenciák nélkül folytatni az olyan agyonmagyarázott szövegek interpretációjának hermeneutikai munkáját, mint amilyen az *Isteni színjáték*? Kelemen János a válaszó érvelést azzal kezdi, hogy kimondja a hermeneutikai és a filológiai megállapítások aszimmetriájának tételét, mely szerint filológiailag jelentős új állításokhoz két úton juthatunk: eddig ismeretlen források felfedezésével vagy az ismert források újraértelmezésével. De az újírást követő eredménye, hogy a tiszta filológiai területről átlépünk a hermeneutikai vizsgálódások terére, és míg a filológiai állításoknak szigorú (kétpólusú) igazság-kritériumaik vannak, addig az interpretációk széles skálán jól megférhetnek egymással. A legszűkebb, mai tudományos értelemben vett Dante-filológia, mely Dante szövegeinek hagyományát egyetlen autográf kézirat nélkül próbálja feltérképezni, a Dante-kutatók egészen kis körét foglalja magába, és Giorgio Petrocchi (*La Commedia secondo l'antica vulgata*, 1966–67) kiadása óta – aki az 1355 előtti másolatok alapján jelentette meg az *Isteni színjáték* szövegét – nem tudott az olvasók szempontjából igazán jelentős felfedezéseket tenni. A Dante-kritika tetemes része elfogadja, ha nem is eredetként, de az

eredetihez, a számunkra elérhető köztül, a legközelebb lévő szöveggént a Petrocchi-féle *Commedia*-kiadást, és fő feladatának a szövegértelmezést tekinti. Kelemen János, e tekintetben Hans-Georg Gadamer nyomdokain, amellyel érvel, hogy a ma értelmezője is – interakcióba lépve a mű világával – képes érvényeset és megvilágító erejét mondani annak ellenére, hogy az olvasó és a mű kulturális kontextusa folyamatosan távolodik egymástól. (Így tudta Oszip Mandelstam a légertapasztalat fényében Dante poétikájának egyik strukturális és formális szinten is azonosítható összetevőjét felfedezni, nevezetesen, hogy a Pokol világát a költő szisztematikusan a tilalom, az elzárás és a kirekesztés logikája szerint konstruálja meg.) És, amíg egy szövegnek vannak olvasói, addig a szövegértelmezést nem szabad feladni, hiszen a kritikusok interpretációs tevékenysége, része, kiegészítője és terméke az olvasók munkájának, akik végső soron életben tartják a művet.

A *Komédiámat hívom tanúmul* című monográfia témája a dantei poétika alapelveinek meghatározása az *Isteni színjáték* önreferenciális és önreflexív elemeinek vizsgálatával. A dantei önreferencialitás témájának néhány fő kérdését Kelemen János már korábban, *A Szentlélek poétájában* (Kávé Kiadó, 1999) fölvetette. De az interpretációs szempontok és elvek megújításával a hermeneutikai tevékenység folytatódott, és a „végtelen munkafolyamat részeként befejezhetetlennek tűnő könyv” Dante születésének 750. évfordulójára szerencsére mégis végleges formát kapott.

A könyv első része (*Az önreflexió nyelve Danténál*) foglalja magában az alcím által is megjelölt területeket, úgy mint az önreferencialitás megjelenési formáit, vizsgálja a szerző és olvasóhoz fordulás eseteit, a költő önbemutatóit, majd a nyelv természetét, a kimondhatatlant és az allegória fajtáit taglalja.

Az önreflexió modalitásai közül emeljünk ki itt csak kettőt: az önkommentárt, amelyet a szöveg közvetlen eszközökkel (úgy mint a kommentárok prózai formája és térbeli elválasztottság) jelez az Új élet és a *Vendégség* esetében, míg a *Commediában* ez a funkció kevésbé szembeötlő, de egyes helyeken annál alapvetőbb jelentőségű, gondoljunk a *Paradicsom* IV. énekében Beatrice magyarázatára (25–60. sor). Innen tudjuk meg ugyanis, hogy az üdvözült lelkek csupán azért mutatkoznak Dante előtt az ég különböző köreiből – miközben valóságos helyük az Empireumban van –, mert a korlátozott emberi értelem a mélyebb igazságokat csak jelek segítségével képes felfogni. A valóságot tehát az utazó Dante és az olvasó elől egy egyszerűsítő rendszerezés fedi el a teljes Paradicsom-látás és *Paradicsom cantica* során, és ezt a szerzői döntést mindössze tizenkét tercina magyarázza.

Az olvasó megszólítása tizenkilencszer fordul elő az *Isteni színjátékban*, ami Kelemen – a korábbi szakirodalmi álláspontokhoz képest – radikális interpretációjában az olvasóval kialakított új viszony jelez. Dante eszerint közönségének megformálásával, „nevelésével” próbálkozik az aposztrofék során keresztül, és, egyedülálló módon a korban, megteremti saját olvasóját.

De nézzük meg, Kelemen olvasatában kik a *Színjáték* „Dantéi”, és hogyan tekint magára szerző. Az *Isteni színjáték* egyszerre története a szereplő Danténak, a költő Danténak, és éppen az önreferencialitás révén, saját létrejöt-

tének. A Dante nevű hős, aki beutazza a túlvilágot, az általunk olvasott mű fiktív szereplője, és a Dante nevű költő szintén az elbeszélés fiktív világának lakója. Ő az, aki a szemünk láttára próbál új nyelvet alkotni a kimondhatatlan tapasztalatának elbeszélésére. De a szereplő Dante és a költő Dante megkülönböztetése nem két dolog reális különbségéből adódik, hanem egy és ugyanazon személy két időbeli állapotára és minőségére vonatkozik – állapítja meg Kelemen. Az egyes szám első személy referenciájának ez a komplex volta már a *Pokol* I. énekében világossá válik: Dante szereplőként téved el a sötét erdőben, és költőként ígéri elmondani, amit ott látott.

A Dante-figura személyiségéről beszélve kardinális kérdés az átváltozások közbeni önazonosság, amelyet Kelemen a modern filozófia személyiségelmélet-fogalmaival elemez. Eredetisége – és eltérése a középkori irodalom tipikus hőseitől – abban ragadható meg, hogy szakadás támad a ricoeuri kifejezéssel élve *ipséité* (‘önmagának lenni’) és a *mêmeté* (‘ugyanannak lenni’) között: az előbbi mintegy megszabadul az utóbbtól. Dante átváltozása a leginkább nyilvánvaló a földi paradicsomból a Paradicsomba való emelkedéskor, miután alámerült a Léthé és az Eunoé folyókba, és Beatrice szemébe nézve átlényegül, emberfelettivé válik. Már Péterfy Jenő is „fejlődésregényként” jellemezte a *Commediát*, Freccero pedig monográfiájában kimutatta (*The Poetics of Conversion*), hogy Dante lényegi átváltozása elsősorban megtérés, és irodalmi előzményként az ágostoni ihletést tartotta döntőnek. Kelemen egy sor meggyőző érveléssel támasztja alá a freccerói gondolatmenetet, párhuzamot vonva az Ágoston saját lelkében véghezvitt utazás – melyhez nincs szükség kocsi, sem hajóra – és az *Isteni színjáték conversiója*, utazása között.

A *Commedia* váratlanul modern jellemzője, hogy tudatosan alkalmazott költői fogásként van jelen benne a különbségtétel a műben megjelenő költő Dante („immanens szerző”, „implicit szerző”, „minta-szerző”) és az empirikus szerző között. A „minta-szerző” alakjával szorosan korrelál az „ideális olvasó” figurája is, akihez a költő a *Paradicsom* II. énekének elején így szól: „kevesek ti, akik angyaloknak / régen éheztek a kenyérére” (10–11. sor). Kelemen értelmezésében a szerző azokra szűkíti ezzel olvasóinak körét, akik képesek a költeményt az isteni inspiráció poétikájának szellemében olvasni. A paradicsomi ének elején az aposztrofé tengermetaforába ágyazódik, a kép szerint Dante hajóját követik kis bárkájukon az olvasók, akik közül csak a fent említett keveseknek ajánlja, hogy kimerészkedjenek utána a nyílt tengerre. A tengeri hajóút itt egyszerre a költői vállalkozás és a veszély metaforája, ami hasonlóan, többféle konnotációt magához hívva jelenik meg a *Színjáték* különböző, ám szimmetrikusan elhelyezett pontjain. Így például a *Pokol* I. énekének hasonlatában a sötét erdőből kiérő Dante úgy néz vissza a maga mögött hagyott tájra, „mint ki tengerről jött, sok veszéllyel, / amint kiért lihegve, visszafordul, / még egyszer a vad vízen nézni széllyel”¹ (22–24). A következő ének is úgy írja le utazónkat, hogy küzd a zord hullámmal a hullámban, „mely nagyobb, mint a tengerek”. A Dante szereplő így nemcsak erdőben tévelygőként jelenik meg az olvasó előtt, hanem hajótöröttként is, és ezzel szinte kéri az összetételt a *Pokol* nagy hajótöröttjével, Odüsszeusszal, akit a szakirodalom „Dante duplumának” tekint a *Színjátékban*. Kelemen János meggyőző érveket hoz emellett,

hogy a dantei hajótörés – az ágostoni minta nyomán – a filozófus Dante hajótörése: a befejezetlenül maradt *Convivio* és az akkori gondolkodása az, ami nem vezette boldog kikötőbe. A tengeri utazás témája és a dantei Odüsszeusz alakjának sokrétűsége vezérmotívumként szövi át a monográfiát.

Az Önreferencialitás a szövegen belül (önreferencialitás a nyelvben) című fejezet azt az állítást magyarázza, mely szerint „Az *Isteni színjáték* tematikus szempontból egy paradoxonon alapszik: olyan történetet beszél el, melyet nem lehet elbeszélni.” A kimondhatatlan poétikája elsősorban a *Paradicsom* világát jellemzi, és nem csupán retorikai fogásként, az *ineffabilitas* kedvelt toposzaként jelentkezik, hanem a szerző egyrészt ezáltal figyelmezteti olvasóját, hogy egészen új költői és gondolati dimenziót tár föl előtte, másrészt, a misztikus irodalmi-filozófiai hagyomány alapvetéseihez kapcsolódik. Wittgenstein és Kant Dantéval egybevágó véleménye szerint a kimondhatatlan létezik, és csak a zseni képes nyelvi vagy művészi eszközökkel ezt megragadni. Dante esetében pedig a művészi folyamat nemcsak a nyelv zseniális fölhasználását igényli, hanem egy nyelv (a *volgare illustre*) megteremtését is.

Isten, a nagy mérnök képe zárja nemcsak a *Commediát*, hanem a monográfia önreferencialitással foglalkozó nagyságát is, ahol Kelemen felveti, hogy a kritikában hagyományosan az emberi értelem kudarcaként értelmezett hasonlatot (*Par.* XXXIII, 133–138)² egy bebizonyított matematikai lehetetlenség

² „Miként a mérnök, ki a kört szeretné megmérni, töpreng, hogy titkába lásson, de mérő elvét hasztalan keresné: ollyá tett engem ez új látomásom töprengve tudni, hogyan egyesülje kör a képpel, ...”

¹ A monográfia – éppúgy, ahogy ez az ismertetés – magyarul Babits Mihály fordításában idéz a *Commediából*.

példájának kell inkább tekintenünk. Dante ily módon az Inkarnáció ésszel fel nem fogható voltát egy racionális probléma terminusai-ban ábrázolja.

A második szerkezeti egységet két „Lectura Dantis” alkotja: a művészi alkotások mibenlétét felfedő *Purgatórium* XII. és az igazságosság kérdését körüljáró *Paradisom* XVIII–XX. énekei kerülnek elemzésre. A kötet harmadik része pedig néhány filozófiai-teológiai problémát tárgyal, köztük Dante a hitaktus episztemológiájáról alkotott elméletét és az európai filozófia történetében elfoglalt helyét.

Kelemen János a nemzetközi tudományos közönség számára is releváns rendszerezését adja az *Isteni színjáték* önreferenciális és önreflexív elemeinek. Az ezen elemek vizsgálata révén kirajzolódó dantei poétikát pedig a filozófiai hermeneutika szempontjait figyelembe véve értelmezi. Nyelvfilozófusként

pedig foglalkozik az *Isteni Színjáték* egyik legfontosabb paradoxonjával, a kimondhatatlan kimondásával. Dante önmegjelenítése pedig a ricoeuri személyiségelmélet fogalmai által nyer új megvilágítást. A modern filozófia fogalomkészlete, látásmódja alapvetően hiányzik a dantisták műveltségéből és gondolkodásából, ezt pótolja Kelemen jelen munkájával is, mely nem kevesebbet tűzött ki maga elé célul, mint az *Isteni színjáték* művészi alapelveinek újragondolását. Kelemen János monográfiája nemcsak a szűk szakmai kör számára izgalmas olvasmány, hanem mindenkinek, aki Dante értő olvasója kíván lenni. (*Kelemen János: „Komédiámat hívom tanúmmul”. Az önreflexió nyelve Danténál.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015)

Draskóczy Eszter
tudományos segédmunkatárs,
Szegedi Tudományegyetem

Jel-Kép

2015 Kommunikáció képzés különszám

„Engem is érdekel ám a kommunikáció! Szerintem nagyon jó vagyok benne!” – halljuk sokszor, és nem tölt el minket örömmel, hogy ennyi „szakértője” van a kommunikációnak. Sőt, kétségbe ejt! Hiszen éppen a professzionalitás meglétének lehetőségét vonja kétségbe minden ilyen mondat, minden ilyen megnyilatkozás, jöjjön akár a hétköznapi ember, a felkészületlen hallgató vagy az oktatási kormányzat részéről.

A Magyar Kommunikációtudományi Társaság konferenciával reagált a tudomány körüli vitákra. Arról rendeztek tanácskozást, hogy milyen válaszok lehetségesek a társadalom felől a kommunikációtudomány képviselői felé irányuló jogos kérdésre, mik a szakmával szemben támasztott elvárások, a

tudomány mennyire tud és akar ezekre felelni, ezeknek megfelelni. A kommunikációs képzés jelenéről és jövőjéről 2015. április 25-én tartott konferencia bővített anyagát tartalmazza a *Jel-Kép* különszáma. A kommunikáció szak mirevalóságát persze nemcsak Magyarországon firtatják. Az amerikai *National Communication Association* is életre hívott egy projektet *Learning Outcomes in Communication* (LOC) elnevezéssel, mely figyelemreméltó módon dolgozta fel a témát, eredményeik a szervezet honlapján elérhetőek. A Magyar Kommunikációtudományi Társaság a *Jel-Kép* különszámában gyűjtötte össze azon szakmai anyagokat, melyek a továbblépés, a továbbgondolás alapját jelenthetik a kérdésben. A konferencia alapidokumentuma, melyet Milován Andrea állított össze, három tematizációs irányt jelölt ki a helyzetértékelés és a reflexiók számára: (1) a kommunikációtudo-

mány helye és szerepe a jelen társadalmában, (2) a képzésben szerzett szaktudás értéke, valamint (3) a kommunikációtudomány diszciplináris presztízse.

A kommunikációtudomány helye és szerepe a jelen társadalmában • A helyzetértékelés a posztmodern társadalmak kommunikatív szerveződésének tételével indul, kiemeli a kommunikáció jelentőségét a demokrácia fenntartásában, valamint gazdasági értékét a piac szempontjából. A különszám Demeter Márton, Horányi Özséb, valamint Szakadát István tanulmánya vitte tovább ezt a gondolatot. Demeter és Horányi (*A kommunikáció és médiatudomány szakos diplomában rejlő lehetőségek*) a társadalmi kihívásokhoz igazodó tudományos kérdéskérdésfeltétel és válaszképesség fontosságát emeli ki a kommunikációs képzés tartalmi oldaláról. Szakadát (*Bűfészakbarbarizmus*) másképp kontextualizálja a kérdést, a kommunikáció és média szakot csak az egyik, de nem az egyetlen kommunikációs szakként azonosítja. Ide sorolja az IT oldaláról a távközlési mérnököt és az informatikust is. A kommunikáció technológiai, illetve tartalmi/intézményi oldalához kapcsolódó diszciplínákra, képzésekre, szakmákra nem az együttműködés jellemző, „régóta szimbolikus háború zajlik az érintett társadalmi csoportok, szakmák között, amit nem megnyerni kéne akarni, mint inkább kilépni belőle (mint ahogy minden háború esetében). Erről a szimbolikus/kulturális háborúról, illetve ennek értelmetlenségéről mondanék pár szót.” Tanulmányában Szakadát Fareed Zakaria amerikai újságíró cikere támaszkodva mutatja be, hogy a fent vázolt jelenség – a humán- és társadalomtudományok háttérbe szorítása az ún. STEM (Science, Technology, Engineering, Math) oktatásával szemben – nem magyar sajátosság,

az Egyesült Államokban, Nagy Britanniában éppúgy jelen van. Szakadát tanulmánya számos meggyőző példát hoz fel arra, hogy a kommunikációs technológia önmagában, a kommunikáció tartalma nélkül, nem elég a sikerhez. Szakadát meglátását támasztja alá – véleményem szerint – a Nemzeti Infokommunikációs Stratégia (NIS) 2014–2020 anyaga is. A dokumentum szövegezése, céljai és az azokhoz rendelt eszközrendszer egyértelműen az IT-szakmák dominanciáját mutatja a humán, illetve társadalomtudományi megközelítéssel szemben. Úgy vélem, a NIS sikere ily módon nem lehet teljes, a kitűzött célok – a kommunikáció tartalmának és a kommunikációban részt vevő személyek, intézmények magatartási, befogadási mintáinak figyelmen kívül hagyásával – nem valósíthatóak meg hatékonyan. A dokumentum (NIS) feltárja a hiányosságokat, a fejlődést akadályozó tényezőként azonosítja, „3... nemzetközi összevetésben ugyanakkor alacsony a magyar lakosság és a KKV-k körében az infokommunikációs eszközök tudatos használata”. Amikor a NIS digitális ökoszisztémában gondolkodik, látja a média szerepét, de a későbbiekben nem reflektál rá: „(6) A digitális ökoszisztémában elmosódnak a határok az informatika, az elektronikus hírközlés és a média között: egyre több csatornán, egyre több tartalom és szolgáltatás válik elérhetővé egyre több felhasználó számára. A digitális szolgáltatások a gazdaság, a társadalom és a magánélet legtöbb színterén és mozzanatánál jelen vannak, legyen szó kommunikációról, oktatásról, egészségügyről, energetikáról, környezetvédelemről, közlekedésről, biztonságról vagy akár szórakozásról.”

Emellett rendkívül sajátos, ahogy a NIS a digitális kompetenciákról gondolkodik, teljesen figyelmen kívül hagyva a médiajártas-